

Atrof-muhitga yetkazilgan zarar uchun davlatlar javobgarligining xalqaro-huquqiy masalalari

Turg'unboyev Abrorjon Karimjon o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti Xalqaro huquq va
inson huquqlari yo'nalishi magistratura bosqichi talabasi

Annostatsiya: Ushbu maqola atrof-muhitga yetkazilgan zarar uchun davlatlarning xalqaro javobgarlik masalalarini tahlil qiladi. Maqolada atrof-muhit muammolari, xalqaro huquq doirasidagi qoidalar, iqtisodiy manfaatlar va ekologik zarurat o'rtasidagi ziddiyat, davlatlarning javobgarliklari, shuningdek, sanksiyalar tizimining zaifligi, muammoni hal etish uchun taklif etilgan yechimlar ko'rib chiqiladi. Maqola ilmiy tadqiqotlar va olimlarning nazariyalariga asoslangan holda yozilgan.

Kalit so'zlar: ifloslantiruvchi to'laydi tamoyili, Xalqaro Sud, yurisdiksiya, xalqaro ekologiya huquqi, konvensiya, rezolutsiya, protokol, kompensatsiya va oldini olish.

KIRISH. Bugungi kunda global ekologik muammolar insoniyat oldida turgan eng dolzarb masalalardan biriga aylandi. Atrof-muhitga zarar yetkazilishi ko'plab omillarga bog'liq. Bular orasida sanoat faoliyati, qishloq xo'jaligi, transport va boshqa sohalarda inson faoliyati mavjud. Bunday faoliyatlar natijasida havoning, suvning va tuproqning ifloslanishi, bioxilma-xillikning kamayishi va iqlim o'zgarishi kabi muammolar yuzaga keladi. Atrof-muhitni muhofaza qilish nafaqat davlatlar va xalqaro tashkilotlarning, balki har bir insonning burchi hisoblanadi. Ushbu maqolada xalqaro atrof-muhit muhofazasining dolzarb muammolari, mavjud huquqiy mexanizmlar va ularning samaradorligi tahlil qilinadi. Hozirda atrof muhitga ta'sir qilayotgan omillar hammasi inson omillarga bilan borib taqaladi. Iqlim o'zgarishi, ozon qatlami yemirilishi, flora va fauna olami yo'qolib

borishi, havo, suv, tuproq, dengiz va koinotning ifloslanishi davlatlar va insonning e'tiborsizligining natijasi desak xato qilmagan bo'lamiz. Xozir texnologiya, sanoatlashish va urbanizatsiya jarayoni xalqaro hamjamiyatning raqobat kategoriyasi ekanligi barchamizga ayon. Insoniyat rivojlanish ortida albatta tabiatni shikastlab bormoqda. Og'irini yengil qilib beruvchi so'ngi innovatsiya va raqamli texnologiya havoni zararli gaz va tabiatni chiqindilar bilan to'ldirmoqda. Hattoki insoniyat hayratga solayotgan bugungi kunning sun'iy intellekti AI ham soatiga litrlab suv iste'mol qilishi va bu o'g'ir oqibatlariga olib kelishi ekspertlar tomonidan aytiladi.

I. Global ekologik muammolar va ularning sabablari

1. Zamonaviy ekologik muammolar

- Iqlim o'zgarishi va global isish
- Ozon qatlamining yemirilishi
- Biologik xilma-xillikning yo'qolishi
- Okean va dengizlarning ifloslanishi
- Havo sifatining yomonlashuvi
- Chuchuk suv resurslarining kamayishi
- Tuproq degradatsiyasi
- Cho'llanish jarayonlarining kuchayishi

So'nggi yillarda tabiiy resurslar sohasida aniq bo'ldiki, davlatlar ko'p jihatdan o'zaro bog'liq bo'lib qoldilar, masalan: resurslarning o'sib borayotgan tanqisligi, rivojlanish uchun resurslarni taqsimlash, biologik xilma-xillikni saqlash va umuman atrof-muhitni muhofaza qilish. Bunga javoban, ham milliy, ham xalqaro miqyosda atrof-muhitni muhofaza qilishga urinishlar qilindi. 1987-yilda BMTning Butunjahon atrof-muhit va rivojlanish komissiyasi - Brundtland komissiyasi atrof-muhitni saqlash va rivojlanishga bo'lgan intilishlarning

raqobatdosh da'volarini muvozanatlash uchun "barqaror rivojlanish"¹ kontseptsiyasini qabul qildi.

Sanoat inqilobidan beri odamlar elektr energiyasini ishlab chiqarish uchun qazib olinadigan yoqilg'idan foydalanib, issiqxona gazlarini atmosferaga misli ko'rilmagan tezlikda pompalaydilar. Rivojlangan mamlakatlar sifatida ham tanilgan sanoati rivojlangan mamlakatlar global chiqindilarga eng katta hissa qo'shgan va atrof-muhit hisobidan iqtisodiy foyda ko'rgan. 1992-yilda atmosferadagi issiqxona gazlari kontsentratsiyasining xavfli darajada yuqori bo'lishiga yo'l qo'ymaslik uchun Birlashgan Millatlar Tashkilotining iqlim o'zgarishi bo'yicha doiraviy Konvensiyasi yoki UNFCCC tashkil etildi. 1995-yildan beri uni 197 davlat har yili ekologik harakatlarni muhokama qilish uchun yig'ilishadi. Biroq, UNFCCC Kioto protokoliga qadar qazilma yoqilg'i chiqindilari uchun qonuniy majburiy chegaralarga ega emas edi. Kioto protokoli imzolangan Kioto, Yaponiya 1997-yilda va 2005-yilda xalqaro huquq sifatida kuchga kirdi. Bu mamlakatlarni issiqxona gazlari chiqindilarini sezilarli darajada kamaytirishga chaqirgan birinchi qonuniy majburiy xalqaro shartnoma edi. UNFCCC iqlim o'zgarishi bo'yicha xalqaro suhbatni boshlagan bo'lsa-da, Kioto protokoli chora ko'rishni talab qildi. Protokol sanoatlashgan davlatlar atmosferadagi issiqxona gazlarining aksariyati uchun javobgar ekanligini tan oldi va shunga mos ravishda chiqindilarni kamaytirishda mamlakatlarning rollarini belgilashga harakat qildi.

Barcha mamlakatlar iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish uchun javobgardir, ammo ularning har biri har xil imkoniyatlarga ega. Qo'shma Shtatlar kabi sanoati rivojlangan mamlakatlar tartibga solinmagan issiqxona gazlari chiqindilaridan uzoq muddat foydalanishdan iqtisodiy foyda ko'rgan bo'lsa, protokol vaqtida Xitoy va Hindiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar hali tartibga solinmagan chiqindilardan bir xil darajada foyda ko'rmagan edi. Ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlar ikki sababga ko'ra emissiyani kamaytirishga rioya qilishni adolatsiz deb hisoblashdi: bu iqlim o'zgarishi uchun kam

¹ Sustainable Development | International Institute for Sustainable Development <https://www.iisd.org/mission-and-goals/sustainable-development>

javobgar bo'lgan mamlakatlarga adolatsiz moliyaviy yukni keltirib chiqaradi va emissiya cheklovlari ularning sanoatlashtirish tezligini pasaytiradi.

Kioto protokoli² ushbu tengsizliklarni hal qilish uchun umumiy, ammo tabaqalashtirilgan majburiyatlar printsiptini amalga oshirdi. Protokolga ko'ra, sanoati rivojlangan mamlakatlar (i ilova mamlakatlari deb belgilangan) emissiyasini kamaytirishlari kerak edi, rivojlanayotgan mamlakatlar esa (ilova bo'lmagan mamlakatlar deb belgilangan) faqat chiqindilari haqida xabar berishlari kerak edi. Sanoati rivojlangan davlatlar issiqxona gazlari chiqindilarini 1990-yilga kelib 2012-yil darajasidan pastroq kamaytirishlari kerak edi. Emissiyani kamaytirishni ta'minlash uchun Kioto protokoli sanoati rivojlangan mamlakatlarga uchta moslashuvchanlik mexanizmini taklif qildi. Toza rivojlanish mexanizmi I ilova mamlakatlariga o'z chiqindilarini kamaytirishga alternativa sifatida ilova bo'lmagan mamlakatlarda emissiyani kamaytiradigan loyihalarga sarmoya kiritishga imkon beradi. Qo'shma dastur shunga o'xshash alternativani taklif qiladi, bu I ilova mamlakatlariga o'z chiqindilarini kamaytirish o'rniga boshqa sanoatlashgan mamlakatlarda emissiyani kamaytirish texnologiyasi uchun pul to'lashga imkon beradi. Va nihoyat, emissiya savdosi, shuningdek, nomi bilan tanilgan qopqoq va savdo, I ilova mamlakatlariga o'zlarining chiqindilari va nafaqalarini boshqa I ilova mamlakatlari bilan savdo qilishlariga imkon beradi. Misol uchun, agar Yaponiya Avstraliyaga qaraganda ilg'or texnologiyalarga ega bo'lsa, Yaponiya o'z chiqindilarini kerakli miqdordan ham ko'proq kamaytirishi mumkin. Keyin Yaponiya qo'shimcha uglerod nafaqalarini Avstraliyaga sotishi mumkin, bu esa Avstraliyaga qimmat emissiyani kamaytirish mexanizmlarini amalga oshirish o'rniga nafaqalarni sotib olish va ko'proq issiqxona gazlarini ishlab chiqarish imkonini beradi.

Bundan tashqari, protokol rivojlanayotgan mamlakatlarga iqlim o'zgarishi ta'siriga qarshi turishga yordam beradigan loyihalar uchun mo'ljallangan moslashuv fondini taqdim etdi. Ushbu loyihalar eroziyani oldini olish uchun mangrov ekishdan tortib, barqaror

² UNTC https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtdsg_no=xxvii-7-a&chapter=27&clang=_en

dehqonchilik usullarini o'rganishga qadar. Birgalikda, ushbu variantlar mamlakatlarga iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish uchun yumshatish va moslashish yondashuvlarini taklif qiladi. Yumshatish iqlim o'zgarishi sabablarini, moslashish esa iqlim o'zgarishi ta'sirini ko'rib chiqadi. Masalan, chiqindilarni kamaytirish yumshatishdir, ammo plyajlar va binolarni dengiz sathining ko'tarilishidan himoya qilish uchun dengiz devorini qurish iqlim o'zgarishiga moslashmoqda.

Ba'zi mamlakatlar I ilova va qo'shimcha bo'lmagan mamlakatlar o'rtasidagi farq va keyingi tasnifdan mamnun emas edilar. Qo'shma Shtatlar, I ilova mamlakat, protokol adolatsiz deb da'vo qilib, hech qachon shartnomani ratifikatsiya qilmagan, chunki rivojlanayotgan yirik davlatlar, ya'ni Hindiston va Xitoy, anneksiya qilinmagan mamlakatlar ro'yxatiga kiritilgan va shuning uchun chiqindilarni kamaytirish talab qilinmagan. Qo'shma Shtatlar o'z chiqindilarini kamaytirishning iqtisodiy ta'siridan xavotir bildirdi, raqobatdosh mamlakatlar esa tartibga solinmasdan chiqarishni davom ettirishlari mumkin edi. Dunyodagi ikkita eng yirik uglerod emitenti bo'lgan Xitoy va AQShning majburiyatisiz protokol salohiyati kamaydi. Boshqa mamlakatlarning majburiyatlari o'zgara boshladi va 2011-yilda Kanada shartnomadan chiqishda Qo'shma Shtatlarga qo'shildi. Dunyodagi eng yirik emitentlar tomonidan qo'llab-quvvatlanmaganligi Protokolning emissiyani kamaytirish maqsadlariga erishishini imkonsiz qildi.

Kioto protokoli asosan muvaffaqiyatsiz bo'lsa-da, eng muhim ekologik shartnomalardan biri hisoblanadi. Bu nafaqat 192 tomon tomonidan ratifikatsiya qilingan, balki aniq harakatlarni talab qilgan birinchi ekologik shartnoma edi.

2015-yilda Kioto protokoli bilan almashtirildi Parij bitimi, global chiqindilarni kamaytirishga qaratilgan yangi xalqaro shartnoma. Biroq, Parij kelishuvi ham global emissiya darajasini keskin kamaytira olmadi. Ikkala xalqaro bitim ham jamoaviy harakatlar muammosiga duch keldi, ya'ni hamkorlik barcha tomonlarga foyda keltiradi, ammo qarama-qarshi manfaatlar qo'shma harakatlarga to'sqinlik qiladi. Siyosatchilar kimning aybi borligini muhokama qilar ekan, issiqxona gazlari chiqindilari o'sishda davom etmoqda.

Ba'zi mamlakatlar, Qo'shma Shtatlar singari, yumshatish mexanizmlarini amalga oshirish uchun vositalarga ega, ammo bunday bo'lmagan mamlakatlar, ayniqsa Orol davlatlari va boshqa jismoniy zaif mamlakatlar azob chekishda davom etadilar. Kioto protokoli ushbu tengsizliklarni muvozanatlashtirishga harakat qilgan bo'lsa-da, global iqlim falokatining oldini olish uchun xalqaro miqyosda sezilarli o'zgarishlar zarur.

1949-yildan beri davlat javobgarligi masalasi Xalqaro huquq komissiyasi (XHK) kun tartibida turgan bo'lsa-da, XHK hali xalqaro huquqqa zid harakatlar uchun davlat javobgarligi va xalqaro huquq bilan taqiqlanmagan harakatlarning zararli oqibatlari bo'yicha xalqaro huquqni kodifikatsiya qilishni yakunlamagan.

Savol shundaki, bir mamlakat o'zining atrof-muhitiga va tabiiy resurslariga yoki qo'shni davlatning tabiiy resurslariga yetkazgan zarari qachon javobgarlik va moliyaviy yoki boshqa tarzda tovon to'lash majburiyatini keltirib chiqaradigan xalqaro harakat hisoblanadi. Davlat javobgarligi to'g'risidagi³ loyiha 19-moddasida, XHK xalqaro jinoyatlar qatoriga "atmosfera yoki dengizlarning ommaviy ifloslanishini taqiqlovchi kabi insoniyat atrof-muhitini saqlash va muhofaza qilish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan xalqaro majburiyatning jiddiy buzilishi"ni kiritgan. 1992-yilgi Rio Deklaratsiyasi bu masalaning mohiyatini ko'rib chiqmaydi, balki 1972-yilgi Stokgolm Konferentsiyasi (22-tamoyil) singari tashqi ekologik zarar uchun javobgarlik va kompensatsiya bo'yicha xalqaro huquqni yanada rivojlantirishga chaqiradi (13-tamoyil).

Hududiy suverenitet, shu jumladan tabiiy resurslar ustidan doimiy suverenitet, rivojlanayotgan xalqaro ekologik huquqning deyarli har bir tarmog'ining asosiy prinsipi sifatida namoyon bo'ladi. Biroq, davlatlarning cheklanmagan harakat erkinligi ma'nosidagi "mutlaq" yoki "to'liq" suverenitet davri allaqachon o'tib ketgan. Bugungi kunda tabiiy resurslar ustidan suverenitet prinsipi xalqaro ekologik huquqda davlatlarning ham huquqlari, ham majburiyatlariga olib keladi. Bir tomondan, davlatlar o'zlarining iqtisodiy va

³ Draft Articles on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts ("Draft Articles") by the International Law Commission (ILC) in August 2001.

ekologik siyosatini, shu jumladan tabiiy boyliklarini saqlash va ulardan foydalanish hamda tabiiy resurslarini erkin tasarruf etishni erkin amalga oshirish huquqiga ega; boshqa tomondan, davlatlarning harakat erkinligini cheklaydigan majburiyatlar va mas'uliyatlar paydo bo'ldi.

Xulosalar

Yevropa Ittifoqining butun huquqiy tizimi, birinchi davlatlar paydo bo'lishidan to hozirgi kungacha yuridik dunyo yaratib kelgan huquqiy normalar mozaikasi orasida eng ulug'vor hisoblanadi. Yangi huquqiy tizimni yaratish va a'zo davlatlarning ichki huquqiy tizimlarini (kontinental huquqni qo'llaydigan mamlakatlar va anglo-sakson huquqini qo'llaydigan mamlakatlar) ushbu rejim bilan uyg'unlashtirish darhol tushunish mumkin bo'lmagan ufq edi. Ekologik adolat g'oyasi ekologik demokratiya tamoyillariga asoslangan. Ekologik adolat taqsimlash va protsessual tomonlarga ega. Taqsimlash adolatining mohiyati zararli (va yaxshi) ta'sirlarni butun Yevropa aholisiga bir xilda taqsimlashga intilishda ko'rinadi. A'zo davlatlarda konstitutsiyaviy va huquqiy kafolatlar va standartlarning o'rnatilishi barcha ta'sirlar, ham salbiy, ham ijobiy ta'sirlar (hech bo'lmaganda, shunday bo'lishi kerak) barcha ijtimoiy guruhlariga teng ta'sir qilishini ta'minlaydi. Protssessual adolat atrof-muhit bo'yicha qaror qabul qilish jarayoniga qaratilgan.

Aniq holatda adolatni, adolatning hayotga tatbiq etilishi ramzi sifatida o'rnatish uchun atrof-muhitga yetkazilgan zarar uchun javobgarlik zarur. Hokimiyat organlari atrof-muhitning egalari emas, fuqarolar hokimiyat organlari kabi atrof-muhitga huquqqa ega. YeI organlarining a'zo davlatlar oldidagi mas'uliyatining namoyishi atrof-muhitni yuqori darajada himoya qilish, ya'ni ichki qoidalarni ushbu maqolada tahlil qilingan Direktiva 2004/35/CE⁴ va Direktiva 2008/99/EC⁵ bilan uyg'unlashtirish bo'lishi kerak.

⁴ Directive 2004/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage

⁵ Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law

Ikkala direktiva ham atrof-muhitni himoya qilish bo'yicha muhim YeI (Yevropa Ittifoqi) qonun hujjatlari hisoblanadi. Direktiva 2004/35/EC (Environmental Liability Directive)ning asosiy mohiyati: "Ifloslantiruvchi to'laydi" (polluter pays) tamoyiliga asoslangan. Bu direktiva bo'yicha atrof-muhitga zarar yetkazgan shaxs yoki kompaniya zararni qoplashi shart, muhitni tiklash xarajatlarini to'lashi kerak, preventiv choralar ko'rishi va zararni oldini olish majburiyati yuklanadi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan beri xalqaro atrof muhitni muhofaza qilish borasida faol qatnashib, har yili atrof-muhit holatini yaxshilash, tabiiy resurslardan barqaror foydalanishni rag'batlantirish va ekologik tizimni takomillashtirishga qaratilgan dastur va loyihalarni ishlab chiqib bormoqda. O'zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi⁶da 2030-yilgacha atrof-muhit obyektlarini saqlash va sifatini ta'minlash bo'yicha quyidagi chora-tadbirlar nazarda tutilgan:

- atmosfera havosi, suvlar, yerlar, tuproqlar, er osti boyliklari, biologik xilma-xillik, muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning antropogen ta'siridan va boshqa salbiy ta'sirlardan saqlanish va sifatini ta'minlash;
- eng kam ekologik xavf tug'diradigan materiallar, mahsulotlar, ishlab chiqarish va boshqa ob'ektlardan ustuvor foydalanish;
- muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni kengaytirish;
- zaharli kimyoviy va radioaktiv moddalardan ekologik toza foydalanishni ta'minlash;
- chiqindilarni boshqarishning ekologik toza tizimini takomillashtirish;
- aholining ekologik madaniyatini shakllantirish, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi davlat organlari faoliyatining shaffoflik darajasini oshirish va fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish.

⁶ 2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 30.10.2019 yil. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. URL: <https://lex.uz/docs/-4574008>.

- tayyorlash, shuningdek kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish belgilash orqali ham milliy ham xalqaro atrof-muhitni mohafaza qilishda hamkorlikni mustahkamlab bormoqda.

Boshqa sohalaridan ko'ra, an'anaviy huquq davlatlarning ekologik xarakterdagi qonunbuzarliklari uchun xalqaro javobgarligini aniq belgilashga kamroq moyil bo'lib, bu masalaga hali ham ehtiyotkorlik bilan yondashilishini ko'rsatmoqda. Shunday qarshilik borki, davlatlar masala bilan bog'liq konvensiyalarga duch kelganda, ko'pincha javobgarlik haqida umuman tilga olmaslikni afzal ko'rishadi. Garchi ular uning ahamiyatini yoki umumiy qoidalarining qo'llanilishini inkor qilmasalar-da, atrof-muhit huquqi bilan shug'ullanadigan konvensiya va shartnomalarning aksariyati javobgarlikni tartibga solishni keyinga qoldiradi. Amalda xalqaro ekologik javobgarlik faqat aniq holatga duch kelgandagina tegishli ravishda ko'rib chiqiladi. Bu shunday sodir bo'ladiki, davlatlar ekologik zararga duchor bo'lsalar ham, o'zlari bunday zararning potensial sababchilari bo'lganligi sababli, mamlakatning iqtisodiy rivojlanishiga yordam bersa-da, chegaralararo ekologik zarar yetkazishi mumkin bo'lgan faoliyatni javobgarlik cheklab qo'yishidan keng tarqalgan qo'rquv tufayli masalani aniq belgilashni xohlamaydilar.

Xalqaro ekologik huquqda davlat javobgarligini aniq tartibga solish nega muhim? Chunki xalqaro ekologik huquq huquqning boshqa sohalarida odatda uchramaydigan o'ziga xos xususiyatlarni, masalan, tabiiy resurslar ustidan suverenitet, ifloslantiruvchi to'laydi, ehtiyotkorlik va oldini olish tamoyillarini o'z ichiga oladi. Davlatlar o'rtasidagi xalqaro ekologik huquq normasining buzilishi tufayli kelib chiqqan mojarolar aynan shunday buzilish siyosiy-hududiy chegaralardan tashqariga chiqadigan zararlarga olib kelgani uchun yuzaga keladi. Natijada, javobgarlik masalasi suverenitet va iqtisodiy rivojlanish kabi nozik masalalarga daxl qilgani uchun, huquqiy tamoyillar va normalar o'rtasidagi ziddiyatsizlikdan foydalangan holda, mojaroni hal qilishning eng yaxshi yo'lini topish uchun ehtiyotkorlik bilan yondashish kerak.

Ushbu muhokamada yana bir muhim jihat shundaki, xalqaro huquqdagi javobgarlikning o'zi zararni haqiqiy idrok etishdan mustaqil bo'lib, bu ekologik huquqning profilaktik xarakteri bilan uyg'unlashadi. Shunday qilib, majburiyatning buzilganligi va javobgarlikka oid umumiy xalqaro huquq tamoyillarining qo'llanilishini tahlil qilishdan tashqari, xalqaro ekologik huquqda, masalan, buzilgan majburiyatlar orasida profilaktik moddalarning mavjudligini ham kuzatish zarur. Agar bunday moddalar mavjud bo'lsa, javobgarlik ikki xil funksiyani - tiklash va oldini olish funksiyalarini o'z ichiga olishi mumkin. Lekin ko'rsatilganidek, davlatlar atrof-muhit masalalari bilan bog'liq harakatlarni amalga oshirganda javobgarlikka oid qoidalarini aniq belgilashga moyil emaslar - yo o'z suverenitetlarini cheklashni xohlamaganlari uchun, yoki biron-bir qoida buzilgan taqdirda, zarur bo'lganda, uchinchi tomon javobgarlik qanday amalga oshirilishi kerakligini belgilashini afzal ko'rganlari uchun.

Garchi ekologik huquq xalqaro kun tartibida mavjud bo'lsa va bir qator xalqaro shartnoma va bitimlarning obyekti bo'lsa-da, ekologik huquq uchun rasmiy davlat javobgarligi deyarli mavjud emas. Shunga ko'ra, xalqaro ekologik javobgarlik har bir holat bo'yicha alohida, har doim mojaro yuzaga kelganidan so'ng qo'llaniladi. Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish, xalqaro ekologik sud tizimini shakllantirish va ekologik inovatsion texnologiyalar qo'llash orqali atrof-muhitni muhofaza qilishda kerakli maqsadga erisha olish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Liability and Redress in the context of Paragraph 2 of Article 14 of Convention on Biological Diversity: An analysis of Pertinent Issue, UNEP/CBD/EG-L&R1/2/Rev1, August 9, 2005, <<http://www.cbd.int/doc/?mtg=EGLR-01>> accessed May 5, 2017.
 2. Principle 24 of the Stockholm Declaration, 1972
 3. Principle 7 of Rio Declaration, 1992
 4. Nazrullayev.O. Xalqaro ekologik huquq o'quv qo'llanma. TDYI nashriyoti. 2009.112-bet.
 5. "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 30.10.2019 yil. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. URL: <https://lex.uz/docs/-4574008>.
- Global Environmental Change | Journal | ScienceDirect.com by Elsevier
<https://www.sciencedirect.com/journal/global-environmental-change>
6. 6AR6 Synthesis Report: Climate Change 2023 — IPCC <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-cycle/>
 7. Sustainable Development Goals Progress Reports, 2023.— SDG Indicators
<https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/>
 8. Draft Articles on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts ("Draft Articles") by the International Law Commission (ILC) in August 2001.